

XVI-XVII. YÜZYILLARDA HİNDİSTAN'DA DİN-İ İLÂHÎ TARTIŞMALARI VE İMÂM-I RABBÂNÎ

Bedriye REİS

Abstract

Debates about the Din-i Ilahi in XVI-XVII. Centuries in India and Imam-i Rabbani

Akbar Shah who has an important place in the history of India came into prominence by his reforms and religious politics that he has followed. He established an eclectic religion which was named *Din-i Ilâhî*. His activities were reacted while simultaneously found adherents among both scholars and ordinary people. The leading figure among who reacted against these activities was Imam Rabbânî, founder of the Mujaddidiyah branch of Naqshbandiyah. In this article, it will be given information about *Din-i Ilâhî* and the struggle of Imam Rabbânî with this religion and Akbar Shah's practises will be treated.

Keywords: Din-i Ilahi, Akbar Shah, Imam-i Rabbani, India.

Giriş

Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik döneminde (86-96/704-714) gerçekleştirilen fetihlerle İslâm toprağı haline gelen Hindistan'da IV. (X) asrın sonlarından itibaren Gazneliler vasıtasıyla Müslüman-Türk hâkimiyeti başlamıştır. Bölgeye tebliğ amacıyla gelen Müslümanların çabaları neticesinde İslâm, Hindistan halkı tarafından teveccühle karşılanmış, özellikle tarikatların yaygınlık kazanmasıyla, bu topraklarda yetişen Ali Hucvîrî (ö.465/1072), Çiştîye tarikatının kurucusu Muinüddin Çiştî (ö.633/1236), Şeyh Bahaeddin Zekeriya Multanî (ö.661/1262) ve Şeyh Nizameddin Evliya (ö.725/1325) gibi mutasavvıflar eliyle daha geniş kitlelere ulaşmıştır.¹

Babür Şah (ö.937/1530) tarafından 1526 tarihinde kurulan Babürlüler Devleti, Babür ve Nasireddin Hümayun (ö.1556)'dan sonra tahta geçen Ekber Şah döneminde daha geniş sınırlara ulaşmıştır. Bir taraftan üçü de Türk hânedan-

1 Abdülhamit Birşık, *Hint Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, ss. 21-22.

larca idare edilen Osmanlı, Safevî ve Özbek devletleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışan Ekber Şah; diğer taraftan Hint alt kıtasındaki çok başlı idareye son verip, buraları tek bir devletin idaresi altına almak için gayret sarfetmiştir. Çok dinli ve kültürlü Hint toplumunda Müslüman, Hindu, Hıristiyan ve diğer din mensupları arasındaki kavga ve çekişmelere son vermeyi gâye edinmiş, İslâm, Hinduizm, Zerdüştilik ve Hıristiyanlık'ın bazı prensiplerini bir araya getirerek kurduğu Din-i İlâhî de bu gâyenin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.²

1. Ekber Şah'ın Hayatı

Bâbürlü hükümdarı Ebu'l-Feth Celâlüddin Muhammed Ekber Şah 1542'de Sind'deki Ömerkût kalesinde doğdu. Babası Kuzey Hindistan pâdişâhı olan Hümâyün, annesi İran asıllı Hamîde Banu'dur. Hümâyün, Şir Şah karşısında mağlup olup İran'a çekildi. Bunun üzerine Şir Şah, Timur oğulları hâkimiyetine son vererek Sur Afgan Devleti'ni kurdu (1540).³ 1555 yılında Hümâyün kaybettiği toprakları geri almaya uğraşırken Ekber de ona yardım etti. Afgan nüfûzünün Pencap ve Agra'da kırılmasından sonra babası tarafından Pencap valiliğine tayin edildi. Babasının ölümü üzerine, henüz ondört yaşındayken, Delhi'de 1556 yılında Celâleddin Ekber Şah adıyla tahta çıktı. Hâkimiyet alanı Kâbil, Pencap, Delhi ve Agra'dan ibaret olan Ekber Şah hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılma siyâseti takip ederek, ülke topraklarını Doğu ve Güneydoğu istikâmetinde genişletti. 1595-1601 yılları arasında komşu devletleri de hâkimiyet sahasına dâhil eden Ekber, Hindistan'ı tek bir merkezî idâre altına toplamayı başardı. Vergi konulması ve tahsili, idârî teşkilât sistemi ve ordu gibi üç temel konuda önemli yenilikler yaptı. Yeterli bir eğitim almayan Ekber, daha çok güzel sanatlara ve savaşçılığa meraklıydı. Saltanatı sırasında sarayını Batılı gezgin ve din adamlarına açmış, böylece Hint dünyası dışındaki kültür ve medeniyetlerden haberdâr olabilmıştır. Ekber Şah dönemi kültür ve sanat açısından da Bâbürlüler'in en parlak dönemi olmuştur. Önde gelen âlimleri sarayına alarak tarih, edebiyat ve diğer alanlarda büyük eserler vermelerine imkân hazırlamıştır. Bu dönemde Dâstân-ı Emir Hamza, Ekbernâme, Âyin-i Ekberî, Bâbürnâme, Mahabharata, Ramayana, Timurnâme, Dîvân-ı Hâfız, Bahâristan ve Tutînâme gibi çok sayıda eser, telif ve tercüme suretiyle Bâbürlülerin kültür hayatına kazandırılmıştır. 1605'te vefat eden Ekber'in mezarı Agra'da

2 Birışık, *age*, ss. 39-40.

3 Enver Konukçu, "Ekber Şah", *DİA*, c. X, s. 542; Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, c. II, s. 53.

Behiştâbâd (bugünkü Sikenderâ) adı verilen bahçenin ortasıdır.⁴

2. Dinî Siyâseti

Ekber Şah'a tesir eden kişilerin başında Hint topraklarının sosyo-kültürel yapısının uygun bir zemin oluşturduğu Mehdevî hareketlerin lideri Şeyh Mübarek b. Hıdır en-Nagorî⁵ ile iki oğlu Feyzî ve Ebu'l-Fazl el-Allâmî⁶ gelmektedir. Mistik bir ruha sahip oluşunda Selim Çiştî'nin rolü vardır. 1579'a kadar Muineddin Çeştî'nin Acmir'deki kabrini hemen her sene ziyaret etmiştir.⁷ Bedeyunî de onun geceler boyu *Yâ Hû* ve *Yâ Hâdî* şeklinde zikirle meşgul olduğunu ifade etmektedir.⁸ Hocası Mir Abdüllatif çeşitli din ve mezheplerle ırklar arasında karşılıklı müsamahaya dayanan dostluk ve barış içinde yaşama fikrini ifâde eden sulh-ı küllü benimsemesinde, Ebu'l-Fazl da İslâm ile Hinduizm'i uzlaştırma düşüncesinde etkili olmuştur.⁹ Bu noktada Ebu'l-Fazl'ın "*Gençliğimden beri zihnim hep meşguldü ve ruhumun Moğolistan bilgelerine veya Lübnan münzevilerine çekildiğini hissediyor; Tibet lâmâları veya Portekizli papazlarla konuşmayı istiyordum. Parsî rahipler ve Zendavesta bilgeleriyle ise zevkle otururdum.*" şeklindeki ifadeleri oldukça dikkat çekicidir.¹⁰ Ekber Şah'ın en çok ses getiren faâliyeti İslâmiyet, Hıristiyanlık, Zerdüştlük, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli din ve inanç sistemlerini birleştirerek Din-i İllâhî adıyla yeni bir din kurması olmuştur.¹¹ Konunun ayrıntılarına girmeden önce Ekber'in dinî siyaseti maddeler halinde şöyle verilebilir:

1. Her şeyden önce bir hükümdar olarak kendini hocaların egemenliğinden kurtarmak ve Hindistan'da İslâm dininin başbuğu olmak.
2. Müslüman ve Hindu dinleri arasında benzerlik ve yakınlıklar aramak ve bunları aradaki uçurumun ortadan kalkması için kullanmak
3. Hem Müslüman hem de Hinduların gidebilecekleri bir türlü dinî yol bulup, o yolun önderi olmak

4 Konukçu, "Ekber Şah", c. X, s. 543.

5 Birışık, *age*, ss. 25-26.

6 Baldick'a göre Ebu'l-Fazl Ekber Şah'a sufiliği öğreten hocasıdır. İsrâkiyyenin tesirinde kalan Ebu'l-Fazl'ın görüşleri açıkça İslâm'ın ana çizgisinden ayrılıyordu. Julian. Baldick, *Mistik İslâm*, çev.: Y.Said Müftüoğlu, İstanbul 2002, s.181. Ebu'l-Fazl hakkında bk. Saiyid. Athar Abbas Rizvi, *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar's Reign*, India 1975, ss. 492-498.

7 Ahmed Aziz, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 235.

8 Rizvi, *age*, s. 110.

9 Makhan Lal Roy Choudhury, *The Din-i Ilahi or The Religion of Akbar*, India, 1997, ss. 32-33; Ahmed, *age*, s. 238.

10 Ahmed, *age*, s. 238.

11 M. Abdulhak Ensarî, *Şeriat ve Tasavvuf*, çev.: Yusuf Yazar, Ankara 1991, s. 39; Konukçu, *age*, c. X, s. 543; Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999, s. 45.

4. Her bakımdan eşit hale getirilmiş olan Müslüman ve Hindulara dayanışma içinde olmaları gerektiğini anlatmak.
5. Dinî temellere dayanan kanunlar yerine herkes tarafından uyulması gereken ve dini esaslardan ayrılan "lâik" kanunlar yapıp, halk arasında kurmak istediği eşitliği kuvvetlendirmek.
6. Bütün halkın birlikte kutlayacağı bayramlar yapmak ve çeşitli takvimleri birleştirmek.¹²

Ekber'in dinî siyâsetinin nasıl bir atmosfer içinde geliştiğini anlamak için o dönemde ortaya çıkan mehdîlik hareketlerine bir göz atmak gerekir. Mehdîlikle ilgili bazı uydurma hadislerden yola çıkarak sâhib-i zaman olduğu iddiasıyla ortaya atılan pek çok sahtekâr, etrafına kendilerine sıkı sıkıya bağlı, emirlerini herşeyin üstünde tutan bir sürü kalabalık toplamış, hatta ordudaki bazı komutanları ve erleri etki altına alarak sultanlara baş kaldıracak bir güce ulaşmışlardır. Bu mehdîler karşısında ulemânın çoğu sultanların yanında yer almış, onların nüfûzunun korunmasına yardımcı olmuş, gerektiğinde mehdîlerin kâfirliğini ilân ederek, baskı altına alınmalarında veya öldürülmelerinde önemli rol oynamışlardır.¹³ Mehdîlik cereyanına katılanlar arasında bulunan Şeyh Mübarek daha sonraları Ekber'in ulemânın nüfûzunu kırıp, Hindistan'da İslâm dininin başı olma çabaları esnasında oğlu Şeyh Ebu'l-Fadl Allâmî ile birlikte en büyük yardımcısı olacak ve Ekber'in dinî önder olması gerektiğine dâir deliller ileri sürerek, onu bir tür mehdî gibi gösterecektir. Ekber Şah mehdîlik cereyanını, halk arasında meydana getirdiği etkiden yararlanmak ve ulemânın gücünü zayıflatmak için kendi lehinde kullanmak istemiştir.¹⁴ Onun fikirleri bir ölçüde on altıncı yüzyılın başında mehdîliğini ilân eden Caunpurlu Muhammed'in "bin yılı" (mehdînin âhir zamanda bin yıl hükmedeceği inancı) hareketi Mehdevîye öğretisinin¹⁵ etkisi altında kalmıştır. Ekber bütün dünyaya egemen olacak bir altın çağ ve huzurun tekrar sağlanacağı fikri gibi tipik bin yılı düşüncelere sahipti.¹⁶

Ekber Şah Müslüman-Hindu eşitliğinin kurulması için bazı girişimlerde bulunmuştur. Çeşitli vesilelerle Hintli aziz ve keşişlerle görüşmesi, Hintli bir kızla evlenmesi, Hintli hacılardan alınan bazı vergileri ve 1564'te bütün ülkede cizyeyi kaldırması, "hiç kimsenin dinî inançları yüzünden baskıya uğramama-

12 Bayur, *Hindistan Tarihi*, ss. 75-76.

13 Bayur, *age*, s. 76. Mehdî Seyyid Muhammed, Abdullah Niyazi, Alâî ve Meyan Mustafa bu mehdîler arasında önde gelenlerdir. bk. Cebecioğlu, *age*, ss. 43-44.

14 Bayur, *age*, s. 77. bk. Ahmed, *age*, ss. 236-237.

15 Mehdevî fırkası hakkında bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, çev.: Komisyon, c. III, ss. 675-676.

16 Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, çev.: Ergun Kocabıyık, İstanbul 2001, s. 349.

sı" şeklinde ifade edilebilecek olan *sulh-ı küll* siyâseti bu girişimlerden bazılarıdır.¹⁷ Hristiyan misyonerler de onun bu siyâsetinden yararlanmaya çalışmışlardır, 1579'da Hint denizlerindeki Portekiz sömürgelerinin genel merkezi olan Goa'ya bir mektup yazarak, iki rahibin İncil ve Hristiyanlığı anlatan bazı kitaplarla gönderilmesini istemesi üzerine Cizvit misyonerleri onun aracılığıyla bütün Hindistan'ı Hristiyanlaştırma ümidine kapılarak bu isteğini yerine getirmişlerdir.¹⁸ Asıl itibarıyla Ekber Şah'ın Müslümanlarla Hindularını yakınlaştırma çabaları siyâsî gâyelere matuftur. O devleti daha geniş temellere dayandırmayı, hem bütün Hinduların sevgisini kazanmayı hem de özellikle askerliğe yatkın olan Racputların desteğini almayı hedefliyordu.¹⁹ Diğer yandan Ekber Şah siyâsî amaçların yanında birtakım dini amaçlar da gözetmiştir. Dinî ve felsefî tartışmalara düşkün olan Ekber, bu tartışmalar esnasında "gerçek din var mıdır, varsa hangisidir, iki dünyada mutluluğa ulaşmak nasıl mümkün olur?" gibi sorulara cevap aramıştır. Şu sözü onun bu arayışlarının bir işaretidir:

"Eğerki bunca ülkeleri aldım. Cihangirlik araçları el altında hazır bulunuyor, ancak gerçek büyüklük Allah'ın rızasını kazanmaktır. Din ve mezhep karşıtlıklarından yürek rahat etmiyor. Kederli yüreğim görünüşten ileri gitmeyen şan, şevket ve cihangirlikle sevinmez. Meğer ki ermiş biri yardıma yetişsin ve yüreğimi kederinden kurtarsın."

Ekber Şah, sûfler ve özellikle Çiştîye şeyhleriyle uzun uzun görüşmüş, Kuran, Hadis, Kelâm konularında tartışmalar yapmıştır.²⁰ Dinî tartışmalar için de başkent Fetihpur Sikri'de 1575'te bir "ibadethane" yaptırmış, burada saray mensuplarını, Müslüman âlim, edip ve mutasavvıflarla Mecusî, Hindu, Budist ve Hristiyan bilginleri bir araya getirerek dinî konularda münâzaralar yaptırmaya başlamıştır.²¹

Bu toplantılarda İslâm'ın bedevî bir millete geldiği ve yüksek bir millete uygun olmadığı görüşü hâkim olmuş, Peygamberlik, vahiy, haşr, cennet, cehennem vb mefhumlar alay konusu olmaya başlamıştı. Vahiy akla aykırı ve Kur'an'ın Allah kelâmı olması şüpheli görülüyor, Hz. Peygamber'in miracı

17 Bayur, *age*, ss. 78-80.

18 *Aynı eser*, ss. 112-113. Ekber Şah döneminde Cizvitler'in misyonerlik faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Abdülhamit Birışık, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an*, İstanbul 2004, ss. 25-44.

19 Bayur, *age*, s. 99; bk. "Evrengezib Alemgir ve Din-i Siyâsası Üzerinde Bir İnceleme", *Belleten*, 1945, c. IX, sayı: 33.

20 Bayur, *age*, ss. 100-101.

21 Konukçu, "Ekber Şah", c. X, s. 543. Dokuz kadınla evlilik, ilk üç halifenin tayini, Fedek meselesi ve Siffin Savaşı İbâdet-hane'de tartışılan konulardan bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Choudhury, *age*, ss. 43-58; Rizvi, *age*, ss. 104-140.

inkâr ediliyordu.²² Bu toplantılarda Ekber Şah'ın esas gâyesi bilgilenmek olmakla birlikte iki gâyesi daha vardı: a) Bazı meşhur âlimlerin menfaatleri doğrultusunda nasıl hilelere başvurduklarını meydana çıkarmak. b) Dört sünnî mezhep arasındaki aykırılıkları açığa çıkararak bu mezheplerden olan âlimleri birbirine düşürmek ve böylece nüfûzlarını ortadan kaldırmak.²³ Buna bir örnek olarak Mevlânâ Mahdumu'l-mülk diye tanınan Sultanpurlu Abdullah Ansarî verilebilir. Bu zât şeriati kendi işine geldiği gibi kullanmakla suçlanarak (zekât vermemek için her sene servetini karısına ait gibi gösterip daha sonra yıl bitmeden yine kendi üzerine geri alması gibi) sahtekârlığı yüzüne vurulanlardan biriydi.²⁴ Bedeyunî'ye²⁵ göre Ekber Şah'ın bu toplantıları yapmaktaki tek amacı dinî konularda aydınlanmaktı. Dinî meselelerdeki karışıklığın ve kötü gidişatın sorumlusu ise veziri Ebu'l-Fazl Allâmî ile babası Şeyh Mübarek idi. Ebu'l-Fazl Allâmî'nin bu toplantılarla ilgili bir değerlendirmesi şöyledir:

“Sûret ve mânâ yani maddî ve manevî bilgi arkasından koşanlar yeryüzündeki bütün hizip mensupları ve halktan bu gibi hakikatleri öğrenmek isteyenler gelsinler ve bu yoldaki bütün tecrübe ve bilgilerini getirsinler. Orada bilgi ve işlerin ayarı tayin edildi. Âdemiyetin cevheri parladı. Gerçek üzerine kurulmuş olanlar makbul oldu ve sadece yaldızlanmış olanların foyası meydana çıktı.”²⁶

1575-76 yılları arasında gerçekleşen ilk devresinden sonra Ekber Şah'ın başka meşgûliyetleri sebebiyle kesintiye uğrayan ibâdethane toplantıları, 1578 yılında tekrar başlamıştır. Sadece Müslüman ulemâ arasında, özellikle Cuma geceleri sabahlara kadar devam etmiş ve pek çok mesele enine boyuna konuşulmuştur.²⁷ Mirâc, vahiy, ilhâm, mucizeler, melekler ve diğer tabiat üstü varlıklar, nesh, taklit, ölüm sonrası hayat, semâ ve tevhid tartışılan konulardan bazılarıdır.²⁸ Fakat iki yıl öncesine göre tartışmalar daha da sertleşmiş, farklı mezheplere mensup âlimlerin birbirini delilik ve küfürle itham etmelerine kadar varacak, hatta mezhep çatışmasını da aşır temel itikâdî konularda bile ayrılığı körükleyecek boyutlara ulaşmıştır. Ekber Şah, Hindu bilginlerle başka dinlerin bilginlerini de toplantılara çağırmış, onların İslâm aleyhine konuşmalarını

22 Hayrettin Karaman, *İmâm-ı Rabânî ve İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1987, s. 47.

23 Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 101.

24 Choudhury, *age*, s. 46; Rizvi, *age*, s. 119.

25 Abdülkadir el-Badaunî Hindistan'ın değerli bir din bilgini olup Ekber Şah'ın imamlarından biridir. Onun bütün yeniliklerine muhâlif ve dar görüşlü olarak tanınır. *Müntehabü't-tevârih* adlı Hindistan tarihiyle ilgili üç ciltlik Farsça bir eseri vardır. Bayur, *age*, ss. 559-560.

26 Bayur, *age*, ss. 101-103.

27 Şii ve Sünnî âlimler arasındaki tartışmalarla ilgili bir örnek için bk. Choudhury, *age*, ss. 129-137.

28 Rizvi, *age*, ss. 116-117.

da müdahale etmeden dinlemiştir.²⁹ Ulemâ arasındaki çekişmeler, şer'î meselelerde bir türlü ittifâka ulaşamamaları ve bazı âlimlerin tavırları Şah üzerinde olumsuz bir tesir bırakmış ve onu eski yeni bütün âlimlerin kusurlu ve ehliyet-siz oldukları fikrine sevk etmiştir. Onu olumsuz yönde etkileyenlerden birisi Tâcü'l-ârifin denilen Şeyh Zekerıyya'dır. O, insan-ı kâmil sözüyle kastedilenin zamanın halifesi olduğunu, padişâha mutlak itâatin dinin emirlerinden olduğunu iddiâ etmiş ve ona "kıble-i murâdât" adını vermiştir. Bu iddiâlarını delillendirmek için de uydurma hadisler ortaya atmıştır.³⁰ Abdülkerim Cilî'nin "İnsan-ı Kâmil" öğretisinden büyük ölçüde etkilenen Taceddin Ayodhanî ile kurmuş olduğu yakınlık, Ekber'in söz konusu öğretiyi kendisine uyarlamasına sebep olmuş, herkesten olmasa bile kendi inancına mensup takipçilerinden huzurunda secdeye kapanmalarını istemiştir.³¹ Diğer din mensuplarının Ekber üzerindeki etkilerine bakıldığında Hıristiyan keşişlerle görüşmeleri neticesinde Ebu'l-Fazl'a, İncil'i Farsça'ya tercüme ettirdiği ve oğlu Murad'a ders verdiğini, Hinduların tesiriyle inek kesilmesini ve etinin yenmesini yasakladığı, alnuna Hindular gibi işaret (kaşka) koyduğu, Hindu kutsal kuşağını bağladığı (zünnar), sarayda bazı Hindu âyinleri yaptırdığı, *dipâvalî* ışık şenliğine katıldığı, Mecusiler'in tesiriyle de devamlı yanan bir ateşin bulundurulması işiyle Ebu'l-Fazl'ı görevlendirdiği görülmektedir.³² Şah 1579'da gelen Cizvit misyonerlerini çok iyi karşılamış ve uzun bir süre onları sarayında misafir etmiştir. İslâm âlimleri, yaptıkları fikir ve mezhep tartışmaları ve bazılarının ahlâka aykırı tutumları sebebiyle halkın gözünden düşerken, bu misyonerlerin ahlâkî değerlere bağlılıkları onlara bir üstünlük sağlamış ve Hıristiyanlık propagandasına yol açmıştır. Ancak misyonerlerin İslâm aleyhine bazı sözleri ulemâyı çok kızdırmış, hatta iki taraf arasındaki kavga öyle bir noktaya ulaşmıştır ki birbirlerine hangi dinin hak olduğunu ispatlamak için ateşe atılmayı bile teklif etmişlerdir.³³ Ekber Şah papazlarla sık sık gizli bir şekilde geceler boyu devam eden görüşmeler yapmış, papazlar askerî seferlerde ve av seferlerinde ona eşlik ederek propagandalarını sürdürmüşlerdir. Hıristiyanlığı öğrenmeye heves etmişse de merakı daha ileriye gitmemiş, bu dinin inanç esaslarını kabul etmeye yanaşmamıştır. Cizvitler'le yapılan görüşmelerde Teslis, Hz. İsa, Hz. İsa'nın ölümü, Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerîm, ölüm, yeniden dirilme ve yargı günü

29 Bayur, *age*, ss. 104-105.

30 Bayur, *age*, ss. 104-107; Choudhury, *age*, s. 150.

31 Ahmed, *age*, s. 239; Choudhury, *age*, ss. 150-152.

32 Ahmed, *age*, s. 240,248; Bayur, *age*, ss. 104-107.

33 Bayur, *age*, ss. 104-107; Birışık, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an*, s. 41.

vb. konular tartışılmıştır.³⁴ Onun öğrenme merakından umutlanan misyonerler, daha sonra dinî tartışmalar sırasında sürekli haşhaş ve alkolün etkisi altında olduğunu görerek hayal kırıklığına uğramış ve onun bir düzenbaz olduğuna hükmetmişlerdir.³⁵ Çünkü Ekber toplantılarda anlaşılmaz ve tutarsız bir şekilde davranmakta bazen Cizvitler'den yana bir tutum sergilerken bazen de ulemâyı savunmaktaydı.³⁶ Misyoner heyetinin başkanı tarafından Goa'daki Cizvitler'in reisine 1582'de gönderilen bir mektuptaki bazı ifadeler Ekber'in onlar üzerinde bıraktığı izlenimi göstermesi açısından dikkat çekicidir:

"... Ben gerçekten onu anlayamıyorum. Çünkü bize çok teklifsizlik ve içtenlik gösteriyor ve inanca ait şeyler hakkında incelemelerden geri durmuyor. Bunu bütün kış dikkatle yaptı. Ancak öbür yandan başka şeylere sıklığı anlaşılıyor. Bir gün bana gerçeğin ne olduğunu nasıl tayin edeceğini bilmediğinden şaşırılmış bir durumda bulunduğunu itiraf etti."

Ayrıca misyonerler onun bir Müslüman olmadığını ve bütün inançlara şüpheyle baktığını düşünmektedirler. Onlara göre Ekber incelediği inanç biçimlerinin hepsinde akla ve mantığa uymayan bir taraf bulmaktadır. Halk arasında onunla ilgili çeşitli dedikodular dolaşmakta, kimi Müslüman, kimi Hıristiyan, kimi puta tapan olduğunu söylemektedir. Bir kısmı da halkın sevgisini ve desteğini kazanmak için her dine uyan bir Müslüman olduğunu iddia etmektedir. El-Bedeyunî'ye göre Ekber Şah, her dinde zahit, münzevi, ilhâma mazhar ve keramet sahibi kimselerin bulunabileceği, hakikatin bir olduğu, dolayısıyla da onun tek bir inanç ve dinin inhisârında olamayacağı kanaatindeydi. O korkutma ve zorla Hinduları Müslüman yapmak yerine bütün tebaanın sevgi ve bağlılığını kazanarak, onlardan devlet ve ordu işlerinde yararlanmayı tercih etmiştir. Şu ifadesi bu hususa işaret etmektedir:

"... Biz zor ve korku ile birçok Hinduyu babalarımızın dinine soktuk... anlaşıldı ki kanıt ışığı olmadan adım atılamaz ve ancak aklın beğendiği inanç fayda verir. Yoksa sultanın korkusu ile kelime-i şehâdet getirmek, sünnet olmak ve secdeye yatmak Allah yolunda gitmek değildir." Bayur, Ekber Şah'ın çeşitli dinler arasında bir sentez yapma düşüncesinde olduğunu ve onun "Adam odur ki araştırma yolunda insafı kendine kılavuz yapar. Her güruhtan (din ve ya mezhep mensupları anlamında) aklın kabul edeceği şeyleri alır. Böylelikle belki anahtar kaybolmuş olan kilit açılabilir"

sözünün söz konusu gâyesinin bir delili olduğunu belirtmektedir.³⁷ Hindistan'daki Müslüman aydınlar arasında Ekber Şah'ın dinî çabalarının temel hede-

34 Avril Ann Powel, *Muslims and Missionaries in Pre-Mutiny India*, London 1993, s. 17; Choudhury, *age*, ss. 105-108, 114-115; Rizvi, *age*, ss. 131-137.

35 Bayur, *age*, ss. 104-107, 113; Baldick, *age*, s. 180.

36 Powel, *age*, s. 17.

37 Bayur, *age*, ss. 105-108.

finin Hinduların gönlünü kazanarak onları İslâm'a yaklaştırmak olduğu şekilde bir kanâatin mevcudiyeti de dikkate değerdir.³⁸

1579 yılında Ekber Şah 12 Rebiülevvel günü düzenlenen mevlid merâsimi dolayısıyla Fetihpur Sikri Ulucamiinde minbere çıkarak Feyzi en-Nagori tarafından kaleme alınan ve kendisinin ilâhî mertebeye yüceltildiğini ifâde eden manzûm bir hutbe okumuştur.³⁹ Şah din ve dünya işlerinin liderliğine sahip olmayı, müctehid-i zaman olarak kabul edilmeyi arzu etmiş ve onun bu isteği ulemanın sunduğu bir "fetva" ile tahakkuk etmiştir. Fetvanın özeti şöyledir:

"... Bundan sonra açıklarız ki Şehinşâh-ı İslâm, emîrü'l-mü'minîn, zıllüllâhi fi'l-arz, Ebu'l-Feth Celâlüddin Muhammed Ekber, Padişah-ı Gazi en âdil, en hakîm, en Allah'tan en korkan padişahdır. Dolayısıyla ileride müctehidlerin üzerinde birbirine uymayan düşünceler besledikleri bir dinî sorun ortaya çıkar ve eğer padişah milletin menfaati ve siyasal gereklilikler bakımından bu düşüncelerden birini seçer ve bu yolda bir buyrultu çıkarırsa biz bu buyrultunun bizleri ve bütün milleti bağladığını kabul ediyoruz. Şunu da biliyoruz ki eğer padişah yeni bir buyrultu çıkarmayı gerekli bulursa biz ve millet için ona uymak borçtur. Yeter ki buyrultu yalnız Kur'an'ın bir âyetine uygun olmakla kalmasın, aynı zamanda millet için de gerçekten faydalı olsun. Bundan başka şunu da biliyoruz ki padişahın böyle bir buyrultusuna karşı koymak yalnız ebedî hüsrân doğurmaz, bu dünyada da mal ve dünyevî faydaların kaybını gerektirir."⁴⁰

1582'de Ekber bütün eyalet valilerinin önünde Din-i İlähî'yi kurduğunu resmen ilân etti.⁴¹ Aynı yıl ona karşı bir fetva çıkarıldığını ve bunun üzerine pirlerin ve hocaların ellerinden topraklarının alındığını görüyoruz. Keramet göstermek, vecde gelmek gibi iddialarda bulunan birçok şeyh ve derviş doğru söyleyip söylemediklerini tespit etmek için bir tür sınava tâbi tutulmuştur.⁴²

Acaba Ekber'in dinî meselelerdeki çabaları halk tarafından nasıl anlaşılmıştı? Ebu'l-Fazl onun hakkında ortaya atılan söylentileri aktarmış ve bunları yalanlamıştır. Ona göre bazıları Ekber Şah'ın Allah'lık iddiasında bulunduğunu söylemişlerdir ki bunun sebebi onun etrafında bulunan birtakım kimselerin Ekber için muzhir-i Hak demeleridir. Yeni kanunlar yapması ve önceki devirlerde yaşamış olan âlimlerin sözlerindeki tezatları meydana çıkarmasından hareketle bazıları da onun peygamberlik iddiasında bulunduğunu söylemişlerdir. Bir başka kesim diğer dinlere mensup âlimlerle görüşüp hakîkati bulmaya çalışması ve herkesi eşit görmesi sebebiyle onu İslâm aleyhinde göstermiştir. Bir grup da sünnî ve şii'leri tartışması ve çoğunlukla şii' olan İranlılara tevecc-

38 Bayur, *age*, s. 118.

39 Konukçu, "Ekber Şah", c. X, s. 543.

40 Bayur, *age*, ss. 110-111; Choudhury, *age*, ss. 59-60; Rizvi, *age*, ss. 146-147; Ahmed, *age*, s. 240.

41 Konukçu, *agm*, c. X, s. 543.

42 Bayur, *age*, s. 115.

cüh göstermesinden yola çıkarak onun şîi olduğunu söyledi.

Bazıları Hindu hakîmlerle görüştüğü ve ülkesinin yararı için onlarla iyi geçinip yüksek mevkilere getirdiği için onun Brahma dininden olduğunu iddia etti. Kısacası hakkında dedikodular çıkması üç nedene dayanıyordu: a) Çeşitli dinlere mensup âlimlerin saraya davet edilmesi ve her dinin iyi taraflarının hoş karşılanması. b) Sulhu'l-kül yani herkesi içine alan sulh esasının kabul edilmesi. c) Kötü niyetli kimselerin iftirâ ve sahtekârlıkları.⁴³ Schimmel onun girişimlerinin çok dinli büyük bir ülke olan Hindistan'ın sorunlarına tam bir çözüm getiremediğini, aksine bütün halk kesimlerinde büyük bir direniş uyandırdığını ifade etmektedir.⁴⁴ Ona göre Ekber Şah'ın İslâm ile Hinduizmi birleştirme çabalarına karşı en büyük tepki Nakşibendîlerden gelmiş ve bu tarikat Hindistan'daki dinî ve siyâsî gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁵

Ekber'in gerçekleştirdiği faaliyetlerde daha çok kendi otoritesini sağlamlaştırma ve toplum üzerinde etkin bir rol oynayan hoca ve âlimleri saf dışı etme amacını güttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Esasen bir hükümdar olarak kendi gücünün üstünde bir güce müsaade etmemesi tabîi olmakla birlikte, özellikle o dönemde son derece yaygın olan mehdî inancını kullanması ve siyâsî gayelerle Hindu ve Müslümanları yakınlaştırmak için gayret sarf etmesi bu uğurda dini istismar ettiğini ortaya koymakta, bir yandan çeşitli dinler arasındaki ortak noktaları bularak toplumda birlik ve beraberliği sağlamaya çalışırken, diğer yandan farklı mezheplere mensup Müslüman âlimlerin ciddi çatışmalara neden olan fikrî tartışmalarına engel olmaması, aksine bunları teşvik etmesi samimiyeti hususunda şüphe uyandırmaktadır.

3. Dinî Devrimler

Ekber Şah'ın dinî hayatla ilgili yapmak istediği değişiklikler şöyle özetlenebilir:

1. Bütün Hindistan halkının dinî önderliğine kalkışması: Bazı bilgilerin Ekber'in İslâm mezhepleri ile Hindu dini arasındaki karşıtlıkları ortadan kaldıracak olan sahib-i zaman olduğunu ilân etmeleri ve mehdînin o sıralarda görüneceğine dâir bir yazının ortaya çıkması, onun yüksek bir dereceye sahip, hatta peygamber olduğunu iddia etmesine yol açmıştır.⁴⁶ Ebu'l-Fazl'a göre imâm-ı vakittir. O hangi yolu, hangi mezhebi seçerse, diğer insanlar ona tâbi olmalıdırlar ki, Allah rızasını kaza-

43 Bayur, *age*, s. 117.

44 Schimmel, *age*, s. 350.

45 *Aynı eser*, ss. 353-357.

46 Bayur, *age*, s. 128.

nabilsinler.⁴⁷ Diğer taraftan bazı Brahmanlar da Ekber'in Rama ve Krişna gibi büyük Hindu mabudu Vişnu'nun avatarı olduğunu söyleyerek, onu Hinduların mabudu konumuna getirmişlerdir. Ona bağlılığın dört mertebesi olarak mal, can, namus ve dinin feda edilmesinin gösterilmesi ve buna karşılık hikmet, şecaat, iffet ve adâletin elde edileceğinin ilân edilmesi Ekber'in dinî önderliğe kalkışmasında etkili olan faktörlerdir. Bayur onun gerçekleştirdiği devrimlere bağlılığın bu tür fedakârlıkları gerektirdiğini ileri sürmekte ve o devrin geleneğine böyle bir bağlılığın aykırı olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Ekber Şah'ın o zamanın Avrupa kralları ve engizisyoncu papazları ile karşılaştırıldığında nüfûzunu kullanma tarzı son derece insanî idi.⁴⁸

2. Dinleri yakınlaştırma çabası: Ekber Şah İslâm ve Hindu dinleri arasındaki ortak noktaları bulmaya çalışmıştır. Bunların başında ise güneş gelmektedir. Ekber'in güneşi yücelten sözleri ve sabah, öğle, akşam, güneşi tazim için yaptığı bazı hareketler, onun güneşe taptığı yolunda birtakım söylentilere sebep olmuş, o da buna karşılık Kur'an'daki Şems sûresini ileri sürmüştür. Şems sûresinin ilk on ayetinde ve Hindu kutsal kitabı olan Rig-Veda'da üç vakte işaret edildiğini, bu bakımdan iki dinin bu noktada buluştuklarını düşünmüştür. Din-i İlahî'ye göre günde dört kere güneşe ibâdet ve her gün bin defa güneşin adını anmak gerekliydi. Ekber öğleden sonra belli bir vakitte güneşin alçalmasına hürmeten eğer at üzerindeyse atından iner, uykudaysa uyanırdı. Onun güneşe ihtiram göstermesinde Sühreverdiye tarikatındaki ışığın yok edici parlaklığı üzerindeki vurgu (İşrak), Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî*'sinde devamlı bir şekilde güneş tasvirini kullanması, Allah'ın *Celâl* isminin, ki ona göre güneş bu ismin sembolüydü, sûfillerce zikredilmesi gibi bazı tasavvufî öğelerin etkili olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca o tenasüh inancını benimsemiş ve inanılabilir olduğunu kabul etmiştir.⁴⁹ Onun Tanrı konusundaki bazı sözleri de kayda değerdir: *"Herkes kendi düşünce ve anlayışına göre mahiyeti bilinmez Tanrı'ya bir ad takmış; ancak nişanı olmayanın adı nerede?"*, *"Yaratılmışın yaratıcısı ile öyle bir bağlılığı var ki takrire sığmaz."*⁵⁰
3. Müşterek bayramlar: Tahta çıkmasıyla başlayan, takvim-i ilahî adında bir güneş takvimi çıkarttırmış, tahta çıkması, nevruz ve mihrican gibi

47 *Aynı eser*, s. 112.

48 Bayur, *age*, ss. 128-129.

49 Ahmed, *age*, ss. 250-251; Bayur, *age*, ss. 129-130.

50 Bayur, *age*, ss. 129-130; Karaman, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, s. 50.

genel bayramlar bu takvime göre tespit edilirdi. Söz konusu bayramlara dinî bayramlardan daha çok önem verilir ve şenliklerle kutlanırdı. Şah şenliklerle çeşitli dinlerden olan halkın bir araya gelip tanışmasını amaçlıyordu.⁵¹

4. Müşterek kanunlar: Hangi dinden olursa olsun herkese uygulanan ve İslâm'a pek uygun sayılamayacak birtakım kanunlar yürürlüğe konulmuştur. Buna göre herkesin istediği dine girmesine, dini vazifelerini yerine getirip, ibâdethane açmalarına, fâizle borç verilmesine, eğlence yerlerinin ve kumarhanelerin devlet kontrolünde açılmasına izin verildi. Şarap içmek serbest bırakıldı ve devlet tarafından içki satılan dükkanlar açıldı. Ancak sarhoş olup sokaklarda olay çıkaranlar ağır cezalara çarptırıldı. Nevruz günü şarap içmek farz olarak ilân edildi. Eğitim konusunda da değişikliklere gidildi. Arapça'ya dayanan dinî bilgiler yerine astronomi, matematik, tıp, hikmet gibi bilgilerin kazandırılmasına önem verildi. Bunun neticesi olarak din eğitimi veren okullar boş kalmış ve İslâm âlimleri başka ülkelere hicret etmişlerdir.⁵²

Bu devrimlerin yanı sıra dinî bozukluk ve çöküş döneme damgasını vurmuştur. Ahiret inancı büyük ölçüde zayıflamış, Ebu'l-Fazl ve sarayda bulunan bir grup; Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından telif edildiğini yaymış, saraya yakın Müslümanlar bu grubun baskısından korkarak namazı gizli kılar hale gelmişti. Ebu'l-Fazl da namaz biçimleri konusunda yeni teoriler geliştirme çabasıdaydı. Cuma hutbelerinde Hz. Peygamber ve ashâbının adlarının okunması yasaklanmıştı. Hıristiyanlık'ın çan çalma, teslis inancı ve diğer ibâdet şekilleri benimsenmiş, bazı sapıklar Hz. Peygamber ile Deccal'in aynı kişi olduğunu savunmaya başlamış, çocuklara Ahmed ve Muhammed gibi isimlerin konulması yadırganır olmuştur. İbâdet şekillerinden biri de günde dört defa güneşe karşı tapınarak onun adını belli sayıda zikretmekti.⁵³

Söz konusu dinî devrimlerin kâhir ekseriyetle İslâm dinine aykırı unsurlar içerdiği ve özellikle Hinduizm karşısında geri plâna itildiği görülmekte, Ekber tarafından ilân edilen din-i ilâhî, İslâmî inanç ve ritüellerin diğer dinlere göre çok daha az yer aldığı bir "din" olarak karşımıza çıkmaktadır.

51 Bayur, *age*, ss. 130-131; Choudhury, *age*, s. 144, 155. Bk. Balddick, *age*, s. 180.

52 Karaman, *age*, s. 52; Ensari, *age*, s. 40; Choudhury, *age*, ss. 57, 142-171.

53 Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *İslâm'da İhyâ Hareketleri*, çev.:Ali Genç, İstanbul 1986, ss. 95-102; Ensari, *age*, s. 40; Choudhury, *age*, ss. 142-171.

4. Ekber Şah ve İslâm

Ekber Şah'ın İslâm dini karşısındaki durumu ile ilgili olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Aziz Ahmed'e göre

"Bedeyunî'nin ve Cizvit misyonerlerinin yazılarını delil alan Avrupalı tarihçiler onu genellikle mürtet olarak görürlerken, modern çağ Hindu tarihçileri liberal bir Müslüman saymışlardır. Batıların değerlendirmeleri İslâm ile Liberalizm'in bağdaşmayacağı, dolayısıyla liberal biri olduğu için Ekber'in de Müslüman olarak kabul edilemeyeceği iddiasına dayanıyordu. Buna karşılık Hindistan'daki İslâm'la barış içinde olmak isteyen Hindu tarihçileri İslâm'ı liberal bir din ve Ekber'i de bazı sapkın görüşlere sahip ama samimi bir Müslüman olarak görmüşlerdir."⁵⁴

Cizvit papazlarından Bartoli bir eserinde yeni bir din kurma düşüncesinde olan Ekber'in büyük bir toplantı yaparak din bilginlerini ve komutanları çağırıldığını ve şöyle dediğini yazar:

"Bir baş tarafından yönetilen bir devlette yaşayanların birbirinden ayrı inançlara sahip olması ve farklı kanunlarla yönetilmesi doğru değildir. Dolayısıyla bütün bunları birleştirmeliyiz; şöyle ki hem hepsi bir olsunlar, hem de o birin içinde hepsi bulunsun. Böylelikle herhangi bir din içindeki iyi şeyleri kaybetmemiş ve öbürlerindeki daha iyi şeyleri de kazanmış oluruz. Bunu yapmakla Allah'a tapma, halkın rahatlığı ve devletin güvenliği sağlanmış olur."

Bir başka ifadesi de şudur: "Pek çok kişileri zorla dinimize soktuk. Bu işi Müslümanlığa hizmet sanıyorduk... kendimiz Müslüman olmadan başkasını ona bağlı kılmak gerekli değildir." Buradaki 'kendimiz Müslüman olmadan' sözü Batı tarihçileri tarafından Ekber'in İslâm'ı bıraktığı şeklinde yorumlanmıştır. Bayur ise bu sözün Müslümanlığın gereklerini tam olarak yerine getirmeyenlerin başkalarını zorlamaya hakkı olmadığını belirtmek için söylendiğini düşünmektedir ki, Ekber'in İslâm için 'dinimiz' demesi ve 'Müslümanlığa hizmet'ten bahsetmesi bu görüşü doğrular görünmektedir. Buna göre o, din değiştirmeyi değil de dinde yenilikler yapmayı istemiştir.⁵⁵ Ekber'in "her kim yüreğinin doğruluğu veya içinin bütün temizliğiyle bizim âyinimizi kabul ederse manen ve maddeten gönüllerindeki isteklerini elde edecektir." sözü ve Ebu'l-Fazl'ın

"O hidâyet işini ele aldı. Müridlerin çoğu onun bakışındaki ışıktan ve nefesindeki kutsallıktan bir tek gün içinde dertlerine öyle çare buldular ki, başka ruhânî önderlerden kırk günde bulamazlar. ...Türk ve Tacik, büyük ve küçük, âlim ve câhil her türlü halk adaklar yapıp huzura çıkmakta ve muratlarına ermektedirler... Ondandilenen şeyler başarı, sağlık, bir erkek çocuk doğması, uzun ömür, servetin artması, mevkiin yükselmesi vs. şeylerdir. Hakikati bilen o herkese uygun karşılık vermekte ve dertlere deva bulmaktadır... Çaresiz addedilen birçok hastalar nefesi ile iyi olmuşlardır."

54 Ahmed, *age*, s. 246.

55 Bayur, *age*, ss. 133-135. Bk. Ahmed, *age*, s. 246.

şeklindeki ifadeleri de onun yeni bir din ihdas ettiğini değil bir pir veya müşid olarak ortaya çıktığını göstermektedir.⁵⁶ Onun dinsel hoşgörüsünün, uygulamadaki sonuçları açısından, İslâm şeriatıyla uyuşan hiçbir yönünün bulunmadığı da ortadadır.⁵⁷

Ekber'e karşı olanların "İslâm dini bırakıldı, namaz ve oruç kaldırıldı, İslâmî gelenek ve göreneklerle alay edildi." şeklindeki sözlerinin sadece Ekber'in yakın çevresiyle ilgili olduğu, çünkü onun hiç kimseyi yeni inancı benimsemeye zorlamadığı, baskı yapmadığı iddia edilmektedir. Halk arasında ise namaz, oruç, hac vb. dinî vazifeler yapılmaya devam etmiştir.⁵⁸

Ekber'in Turan hükümdarı Abdullah Han'a yazdığı mektupta İslâm'ın doğuşundan itibaren Müslümanların fethedemediği birçok yerin kendisinin çabasıyla Müslümanların eline geçtiğini, ehl-i küfrün mâbetlerinin Müslümanların mescidi olduğunu belirtmesi ve amacının millete ve dine hizmet olduğunu açıklaması, yapıp ettiklerinin arkasında gizli olan hedefi açığa çıkarmaktadır.⁵⁹ Aziz Ahmed, bu mektupta Ekber Şah'ın "büyük bir alçak gönüllülikle kendisine basit ve önemsiz bir ölümlü, her şeye gücü yeten Allah'ın bir mahlûku, O'nun hak peygamberine inanan bir kişi, Kur'an ve hadisin takipçisi sıfatlarını yakıştırdığını" belirterek, onu Hindistan'daki Müslümanların çıkarlarını korumamak, ibâdet özgürlüklerine karışmak ve hatta onlara dolaylı olarak eziyet etmek ve "Müslüman" bir hükümdar olarak dinî yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlayan İmâm-ı Rabbânî'nin ona hiçbir yerde mürtetlik isnât etmemesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰ Avrupalı tarihçilerin Din-i İlahî'nin Ekber Şah'ın hürs ve deliliğinin bir göstergesi olduğunu söylemelerinin büyük bir Asyalı hükümdarı küçümseme gayretinden kaynaklandığı, şahın asil itibariyle siyasî amaçlarla böyle bir işe giriştiği de ileri sürülmektedir. Çünkü Ekber Şah tahta çıktığı sırada Müslümanlar için Hindular dinsiz, kâfir, mel'ûn kimselerdi. Ya Müslüman olmaları ya da öldürülmeleri gerekiyordu. Hindular da aynı şekilde Müslümanların bir an önce Hindistan'dan atılması gerektiğine inanıyorlardı. Bu sebeple Ekber, halklar arasında bir yakınlık sağlamak, sevgi ve saygı tesis etmek için birçok tedbirler almış, halk üzerinde etkisi olan lider konumundaki kimselerle de sıkı ilişkiler kurmak ve onları etrafında toplamak istemiştir. Bütün bu çabaları hürs ve delilikle ilişkilendirmek doğru değildir. Onun yaptıkları iki toplum arasındaki gerginlik ve düşmanlığı büyük ölçüde

56 Bayur, *age*, ss. 136-137.

57 Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, s. 350.

58 Bayur, *age*, ss. 137-138.

59 Bayur, *age*, ss. 138-139.

60 Ahmed, *age*, s. 245.

sona erdirdiğine ve yakınlaşmayı sağladığına göre, bu uğurda bir tür araç durumunda olan Din-i İlahîyi de hoş görmek gerekir. Ekber'in devrimlerinin nasıl bir sonuç verdiği konusunda tahta çıkınca Din-i İlahî ile ilgili inanç ve âyinleri kaldıran oğlu Cihangir'in şu sözleri bir fikir vermektedir: "Onun ülkesinde birbirine saldırma yolu kapandı. Sünnî Şîî ile bir mescitte, Frenk Yahudi ile bir kilisede ibâdet etti."⁶¹

Ekber Şah'ın dinî inançlarla ilgili olarak sergilediği tutarsız ve çelişkili tavırlar, hakkında kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmasına rağmen, mürtet olduğu yönünde ciddi kanıtların olmamasını ve gerçekleştirdiği uygulamalara daima şiddetle karşı çıkan, Şah'ı sert bir biçimde tenkit etmekten asla vazgeçmeyen İmâm-ı Rabbânî'nin dahi onu "Müslüman" olarak nitelendirmesini, Ekber'in İslâm dairesi içinde kaldığının bir işareti sayabiliriz. Ancak pek çok uygulamasının İslâmî kâidelere uygun olmadığını da gözden uzak tutmamak gerekir.

5. Din-i İlahî Karşısında İmâm-ı Rabbânî

Ekber Şah 1582'de bütün eyalet valilerinin önünde Din-i İlahî'yi kurduğunu resmen ilân etti. İslâmiyet, Hıristiyanlık, Zerdüştlük, Hinduizm ve Budizm'in inanç, ibâdet ve muâmelâtı söz konusu dinin çatısı altında birleştirildi. Bu din şehvet düşkünlüğü, iftira ve gurur gibi günahları şiddetle yasaklıyor, insanlar arasında eşitlik, âlicenaplık, takva, hürriyet, sabır, perhiz, sıdk, ihtiyat, nezâket gibi faziletleri esas alıyordu. İslâm'da ve bütün büyük dinlerde ortak olan bu prensiplere Jainizm'deki "canlı hiçbir şeyi öldürmeme" ve Katoliklerin "bekârlık" prensibi de dâhil edilmiştir. Din-i İlahî on erdeme sahip olmayı emretmiştir. Bunlar: cömertlik, kötü davranışlardan kaçınmak ve öfkeye hâkim olmak, dünyevî zevklerden el çekmek, dünyevî bağlardan ve meşgalelerden azâde olmak, takvâ, züht, basîret, yumuşaklık, şefkat, Allah'a bağlılık ve O'na ulaşmanın özlemini duyarak rûhun kirlilerden arındırılmasıdır. Kutsal bir kitaba sahip olduğunu iddia etmemiş ve bir din adamı sınıfı da ihdas etmemiştir. İbâdet, Zerdüşst tapınma uygulamalarının Müslümanların namazına adapte edilmesi şeklindeydi.⁶² Din-i ilâhî taraftarlarının, ki sayıları hiçbir zaman yirmiyi aşmamıştır,⁶³ *Allahu Ekber* sözünü Ekber Tanrı'dır anlamına gelecek şekilde kullanmaları İslâm âlimleri ve Müslümanlar tarafından sert tepki görmüştür.

61 Bayur, *age*, ss. 140-141.

62 Ahmed, *age*, ss. 240-241; Cebecioğlu, *age*, ss. 45-46; Choudhury, *age*, ss. 178-179; Rizvi, *age*, s.412.

63 Ahmed, *age*, s. 242; Konukçu, *agm*, c. X, s. 543. Din-i İlahî'nin 19 müntesibi hakkında geniş bilgi için bk. Choudhury, *age*, s. 186; Rizvi, *age*, ss. 418-437.

Din-i İlahî hakkında sapık, batınî ve mesihî karakterli, eklektik bir öğreti ve İslâm dinin yerini alması amacıyla kurulmuş bir sistem hüviyetinde olduğu, aslında bir saray kulübü şeklinde olup üstü kapalı bir şekilde Ekber'in çevresinde teşekkül ettiği yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır.⁶⁴ Din-i İlahî'nin asıl itibarıyla yeni bir din olmadığı şeklinde görüşler de dikkati çekmektedir. Buna göre Din-i İlahî kendi formülü olan bir tarikattır ki bu formül içinde gerek Kur'an'da, gerekse tarikatların uygulamalarında yer alan prensipler vazedilmiştir. Din-i İlahî, İslâm'ın ne içinde ne de dışında kabul edilebilir mensupları da onu hiçbir zaman ayrı bir din olarak görmemiştir. Ekber, şahsî günlük ritüel ve uygulamalarının müntesipler tarafından takip edilmesinde ısrar etmemiştir. Zaten bunların pek çoğunun dinle ilgisi de yoktu. Bir kısmı Din-i İlahî'den önce de mevcut iken diğer bir kısmı daha sonra ortaya çıkmıştı. Sosyal, ekonomik ve politik alanlarda yapılan değişiklikler Din-i İlahî olmasa da gerçekleşecekti. Müntesiplerinin Hindulara ve Hıristiyanlara gösterdikleri tolerans ise onların ihtidâ etmelerini sağlama amacına yönelikti. Ekber'in oğlu Cihangir'in "Babam bir an bile Allah'ı unutmadı" şeklindeki ifadesi de kayda değerdir.⁶⁵ Şah'ın diğer teşebbüslerine ciddi tepki gösteren İmâm-ı Rabbânî dahi bu yeni dini pek dikkate almamıştır. Zira bir "din" olarak tamamıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte o dönemdeki dinî yozlaşmanın ve şüpheciliğin ne boyutlara ulaştığını göstermektedir.⁶⁶

Ekber, sarayına ve yakınlarına özgü birtakım kural ve inançlar belirlemiş ve bunlara Tevhid-İlahî veya Din-i İlahî denilmiştir. Söz konusu inançlar şunlardır:

1. Mutlak kudret sahibi bir Allah vardır.
2. Güneş dünyanın nimetidir. Onunla ilgili belirli anlarda özel âyinler yapılmalıdır.
3. Ekber Şah zamanın maddî ve manevî önderidir. Ona bağlılık mal, can, namus ve dinde fedakârlığı gerektirir.⁶⁷

"*Lâ ilâhe illallah Ekber halîfetullah*" sözü bu yeni dinin şehâdet kelimesi olmuştu. Bu dine giren herkes mensup olduğu dinden çıkarak tevbe eder ve girdikten sonra da mürid ve tâbî anlamlarına gelen "*teşîle*" adını alırdı. Selâm usûlü de şu şekildeydi: Selâma başlayan "*Allahu Ekber*" der, karşısındaki de "*Celle Celâlüh*" diye cevap verirdi. Şahın isminin Celâleddin ve lakabının Ekber olması sebebiyle bu selâm şekli onun tanrılığının itirafı olarak görülmektedir. Bütün

64 Konukçu, *agm.*, c. X, s. 543.

65 Choudhury, *age*, ss. 195-196.

66 Ensarî, *age*, s. 39.

67 Bayur, *age*, s. 137.

dinlerin iyi taraflarının alınması öngörölmüşse de İslâm'dan başka her dine yer verilmiş, İslâm dini ise düşman addedilmiştir. Başka bir din mensubunun İslâm esaslarına zıt olan her görüşü derhal kabul görmüş, buna karşı olan İslâm esası reddedilmiştir. Dinleri incelemek için kırk kişilik bir komisyon kurulmuş, bu komisyon diğer dinlere saygı gösterirken İslâm adı geçtikçe alaya almıştır. Fâiz, içki, kumar, altın, ipek ve domuz etinin helâl sayılması sırf İslâm'a saygısızlık kastıyla yapılmıştır. Hatta Ekber Şah'ın kasıtlı olarak ayaklarını Kâbe'ye doğru uzatarak oturduğu ifade edilmektedir.⁶⁸ "Güneşin saltanat günü" olarak kabul edilen Pazar günü düzenlenen kabul töreninde ise, medreselerde eğitimini tamamlayan öğrenciye uygulandığı şekilde, "mürîd aday" İmparator'a yaklaşıp başındaki sarığı onun ayakları dibine bırakıyor, İmparator da sarığı yerden alıp tekrar adayın başına koyuyordu. Bu sembolik törende sarık kibir ve bencilliği, onu başından çıkarmak da kibir ve bencillikten sıyrılmayı temsil ediyordu. Uygulama sûfilerin intisap törenlerini de andırıyordu. Ayrıca adayın gerektiğinde Ekber Şah'a bağlılığın dört mertebesi olarak mal, cân, din ve nâmusunu fedâ edeceğine dâir "sadâkat yemini" etmesi isteniyordu.⁶⁹

Zihnî bulanıklığın had safhada olduğu bu dönemde İshrâkiye, felsefe, tasavvuf ve Vedantizm⁷⁰ karışmış, bundan felsefî bir tasavvuf doğmuştu. Tarikat ve hakikat, İslam şeriatından ayrı ve müstağni görölmüş, bâtın ile zâhir birbirinden ayrılmış, bâtının zâhirden apayrı bir yol olduğu kabul edilmiştir. Pek çok mürşid ve sâlik az veya çok bu görüşlerin etkisi altındaydı. Özellikle vahdet-i vücûd hakkındaki yanlış tasavvurlar da aktif güçlerinin zayıflamasına yol açmıştı.⁷¹ Zirâ İslâm'ın bu bölgede panteist karakter arz eden Hint dinleriyle temasta olması, meydana gelen kaos ortamında önlenemez birtakım alışverişleri de beraberinde getirdi. Cebecioğlu'nun ifadesiyle:

"Kültürsüz, câhil Müslüman halk arasında yanlış anlaşılın vahdet-i vücûd telâkkisi, İslâm'ın temel inanç ve ibâdet boyutlarını tehdit eden bir unsur haline geldi. Meselâ bu telâkkînin yanlış algılanması, 'yakın gelene kadar Rabbine ibâdet et' (Hicr, 15/99) âyetinin yanlış anlaşılmasına yol açtı. Âyetteki yakîn kelimesi maddî ölümü ifâde ederken, câhil halk kesimi bunu ölmeden önce ölüp kesin bilgiye ulaşmak şeklinde anladı ve ibâdeti terk etti. Halbuki İs-

68 Karaman, *age*, ss. 49-51; Ahmed, *age*, s. 241.

69 Choudhury, *age*, ss. 181-182, 154; Ahmed, *age*, s. 243; Rizvi, *age*, ss. 393, 397, 401.

70 Hint felsefesi içinde yer alan ve geleneğe bağlı kalan düşünce sistemlerinden biridir. Brahman'la Atman'ın birliği düşüncesini tutarlı bir biçimde geliştiren bir öğreti olan Vedanta'nın en önemli düşünürü M. S. 800'lü yıllarda yaşamış olan Şankara'dır. Öğretinin çıkış noktası Şankara'nın "Sen O'sun", "Ben Brahman'ım" sözleridir. Buna göre gerçekliğin temelinde tek bir ilke vardır. Öğreti, duyuların ya da algıların gösterdiğinin aksine yalnızca tek bir gerçekliğin var olduğunu, söz konusu gerçekliğin ise özünde Brahman olan Atman'dan başka bir şey olmadığını dile getirmektedir. bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 1996, ss. 533-534.

71 Ensarî, *age*, s. 35; Cebecioğlu, *age*, s. 106.

lâm âlimleri akıl bulunduğu sürece, bir kimse en yüksek derecelere bile yükselse, ibâdetten vâreste kalamayacağı açıkça beyân etmişlerdir.”⁷²

Müslümanların yaşayışlarına şirk ve bidatlerin hakim olması da söz konusu temasın bir neticesidir. İnançlarından habersiz Müslümanlar, gayr-ı Müslimlerin âyin ve merasimlerine katılıyor, çeşitli nedenlerle onların putlarına ve tanrılarına dua ediyorlardı. Hindu bayramlarına iştirak ederek, bu bayramları onların yaptığı gibi lambalar yakarak, pilav pişirip onu renkli çanaklarda akra-ba ve dostlarına göndererek kutluyorlardı.⁷³ İşte bu fitne ve fesadı ortadan kaldırmak ve dini ihya için mücadele veren tek kişi İmâm-ı Rabbânî⁷⁴ olmuş, hükümetin himâyesi altında olan bütün çirkin ve gayr-ı meşrû şeylere muhalefet etmiştir.⁷⁵ Ekber Şah’ın sarayına girme imkânı bulan İmâm-ı Rabbânî, burada Ekber Şah üzerinde etkili olan Feyzî-i Hindî ve Ebu’l-Fazl el-Allâmî ile dostluk kurmuş, *Savâtı’u’l-ilhâm* adlı bir tefsir yazan Feyzî’ye yardım etmiştir.⁷⁶ Ebu’l-Fazl ile bir süre sonra araları açılmış, onu akılcı felsefeye, peygamberliğin gerekliliğinden şüpheye düşecek derecede, önem verdiği ve nübüvvetin gerekliliğine inanmadığı için tenkit etmiştir. Rivâyetlere göre de aralarındaki ihtilâf sebebiyle bir tartışmaya girmişler ve tartışma esnasında Ebu’l-Fazl Sünnî âlimlere hakâret etmişti.⁷⁷ “Zâlim” olarak nitelendirdiği Ekber Şah’ı “ulemâyâ zulmetmek, ‘Hindistan’da İslâm’ın en büyük şiarlarından biri olan’ inek kesme-

72 Cebecioğlu, *age*, s. 106; bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. II, Mektup 276, ss. 225-226.

73 Ensarî, *age*, ss. 33-34; İmâm-ı Rabbânî, *age*, Mektup 41, ss. 306-307.

74 Hakkında geniş bilgi için bkz: Muhammed Murad el-Kazânî, *Tercümetü ahovali’l-İmâm er-Rabbânî* (Mektûbât’ın Arapça tercümesi içinde), Mekke 1317, c. I-II; Gulâm Server Lâhûrî, *Hazînetü’l-asfiyâ*, Leknev 1284/1868; Muhammed Fermân, *Hayât-ı Müceddid*, Lahor, 1958; Abdülmecid b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâîku’l-verdiyye*, İstanbul 1306; Abdülhay b. Fahreddin el-Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, Haydarâbâd 1976; Muhammed Hâlîm Şarkpûrî, *İmâm-ı Rabbânî Müceddid-i Elf-i Sâni Ahmed-i Fârûkî es-Sirhindî*, çev.: Ali Genceli, Konya 1978; Muhammed Emin el-Kürdî, *el-Mevâhibü’s-sermediyye fî menâkibi’n-Nakşibendiyye*, Kâhire ts.; Nurbahş Tevekkülî, *Tezkire-i Meşâyih-i Nakşibendiyye*, Lahor 1976; Muhammed Abdulhaq Ansari, *Sufism and Sharia, A Study of Shaykh Ahmad Sirhindî’s Effort to Reform Sufism*, London 1986; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, London 1966; Hamid Algar, “İmâm-ı Rabbânî”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 194-199; Kasım Kufralı, *Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, İstanbul 1949 (yayınlanmamış doktora tezi); Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999; Hayrettin Karaman, *İmam Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1987; Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *İslâm’da İhya Hareketleri*, çev.:Ali Genç, İstanbul 1986;

75 Karaman, *age*, ss. 52-53; Cebecioğlu, *age*, s. 73.

76 Birışık, Hint alt kıtasının tefsir mirası içerisinde *Savâtıu’l-ilhâm*’ın çok müstesna bir yeri olduğunu belirtmekte, Ekber’in Din-i İlahî’yi ihdâs etme sürecinde bazı âlimlerin, ona akıl verdiği gerekçesiyle Feyzî’yi de suçladıklarını, buna rağmen tefsirini inceleyenlerin Ekber Şah’ın düşüncelerini destekleyen bir delil elde edemediklerini belirtmektedir. Feyzî, Ağra’da başladığı tefsirini iki yıl içerisinde 1002/1593 yılında Lahor’da tamamlamıştır. Bk. Abdülhamit Birışık, *Hint Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, ss. 26-27.

77 Ensarî, *age*, s. 20; Algar, “İmâm-ı Rabbânî”, *DİA*, c. XXII, s. 195.

yi(kurbanı) yasaklamak, Müslümanlara âit cämileri ve mezarları mahvetmek ve kâfirlerin mâbed ve bayramlarını onurlandırmakla suçlamıştır.”⁷⁸ O Hinduizm’i bir tür küfür olarak görmekte ve zarûret olmadıkça kâfirlerle her türlü muâmeleden uzak durmak gerektiğini düşünmektedir.⁷⁹ Ona göre Hindular fırsatını bulacak olsalar Müslümanları ya Hinduizm’e döndürmek için gayret ederler, ya da hepsini yok ederler. Bu nedenle İslâm’ın şerefi ve emniyeti ancak kâfirlerin ve inançlarının alçaltılmasıyla sağlanabilir. Kâfirleri seven ve onlara saygı duyan kimse kendi dinine saygısızlık etmiş olur. İyi bir Müslüman da günlük işlerde bile kâfirlerle ilişkiden kaçınmalıdır.⁸⁰ Mektuplarında genel manzaranın Müslümanların aleyhine olduğunu ifâde etmekte ve manzarayı şöyle tasvir etmektedir:

“Hint kâfirleri pervasızca Müslümanların mescitlerini yıkmaya başlamış ve yerlerine kendi mabetlerini inşa etmişlerdi. Meselâ Taniser’de Gergith havuzunun içinde bir mescit ve büyüklerden birine âit bir kabir vardı. Hint kâfirleri bunları yıkıp yerlerine büyük bir manastır bina etmişlerdi. Ayrıca kâfirler küfür merasimlerini topluluk halinde diledikleri gibi icra ederken, Müslümanlar İslâm’ın hükümlerini icra etmekten âciz kalmışlardı. Hintliler, bayram kabul ettikleri ve yemek içmekten uzak durdukları Kades günü Müslüman şehirlerinde bile hiçbir Müslümanın ekmeğ pişirip satmasına müsaade etmiyorlardı. Fakat kendileri mübarek Ramazan ayında meydanlarda ekmeğ pişirip satmakta ve İslâm’ın zayıflığından hiç kimse kendilerine mani olmamaktaydı. Vahlar olsun, yüzbin defa vah olsun! Dönemin sultanı bizim gibi Müslüman olduğu halde biz dervişler bu perişan vaziyete mahkum olmuşuz.”⁸¹

“İslâm’ın garipliği o noktaya varmıştır ki, kâfirler toplum içinde açıkça İslâm’a dil uzatabilmekte, pervasızca küfür hükümlerini uygulayabilmekte, çarşı ve pazarda kendi propagandalarını yapabilmektedir. Müslümanlar maruz kaldıkları acziyetin pençesinde dinî hükümleri tabikten alıkonulmakta ve uğursuz kâfirler tarafından şeriatin emirlerini yerine getirmelerinden ötürü kınanmaktadır.”⁸²

İmâm-ı Rabbânî yazdığı mektuplarla Müslümanları uyarmaya çalışmış, sapık fikirlere karşı başta *İsbâtü’n-nübüvve* olmak üzere çok sayıda eser yazmıştır. Aziz Ahmed’e göre *İsbâtü’n-nübüvve*’nin amacı, Mesihçi Elfî hareketinin lideri Canpurlu mehdî Seyyid Muhammed⁸³ ile Ekber Şah’ın peygamberlik derecesine yükseltilmesini tenkit ve Hz. Peygamber’in “*perdelenen prestijini yeniden sağlamaktır.*”⁸⁴ Hindu monizminin İslâm’a yansımaya sebep olacak bir kanal olabileceği düşüncesiyle vahdet-i vücûd doktrinini reddederek vahdet-i

78 İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. I, Mektup 81, s. 340, c. III, Mektup 92, ss. 99-100; Algar, *agm.*, s. 197.

79 Algar, *agm.*, c. XXII, s. 197; İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. I, Mektup 163, ss. 507-509.

80 Ahmed, *age*, s. 260; İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. I, Mektup 163, ss. 507-509, Mektup 165, ss. 515-516.

81 İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. III, Mektup 92, ss. 99-100.

82 *Aynı eser*, c. I, Mektup 65, s. 286.

83 Ahmed, *age*, s. 43.

84 Ahmed, *age*, s. 256.

şuhûd görüşünü savunmuştur.⁸⁵ Başlattığı hareketi bütün topluma yaymaya gayret eden İmâm-ı Rabbânî, Ekber'in bulunduğu Ekberabâd şehrine gitmiş, Ekber Şah'ın yakınlarını çağırarak şunları söylemiştir:

"Padişah Hak Teâlâ'ya ve onun resûlüne âsî olmuştur. Benim tarafımdan kendisine söyleyip hatırlatın ki, onun padişahlığı da, kudreti de, iktidarı da, askeri de, ordusu da herşeyiyle aklına bile gelmeyen müthiş bir musibetle dağılacak, perişan olacaktır. Tevbe etsin. Allah ve Resûlünün yolunu tutsun. Aksi halde Allah'ın kahrını, gazâbını beklesin!.."

Bu uyarılar şaha iletiliyse de o kulak asmamıştır. Saray müneccimleri de Ekber Şah'ı uyarıp, saltanatının sonunun yaklaştığını haber vermişlerdir. Bu esnada Ekber kendisini çok korkutan bir rüya görmüş ve bu rüyanın etkisiyle "İsteyen İslâm'da kalır, isteyen Din-i İllâhî'yi seçer, zorlamak yoktur." şeklinde bir ferman çıkarmıştır. İmâm-ı Rabbânî ile ilgili bir diğer enteresan rivâyet de şöyledir: Ekber Şah bir tören tertipler. Çadırlar kurdurur. Din-i İllâhî mensuplarının çadırlarını süsletir, bol yiyecek ve içeceklerle doldurur. Müslümanlara eski çadırlar hazırlatır ve içlerine kuru ekmek koydurur. Bununla Din-i İllâhî'nin yeni olduğunu, İslâm'ın ise eskidiğini göstermek ister. Tören başlayınca İmâm-ı Rabbânî, Müslümanların bulunduğu bölümü bir çizgi içine alarak elinde tuttuğu bir kesek parçasını Ekber Şah'ın çadırına doğru fırlatır. Birdenbire çok şiddetli bir fırtına çıkar. Ekber'in saray çadırlarında bir hengâme kopar. Herkes paniğe kapılır. Bu kargaşada Din-i İllâhî mensuplarının bulunduğu tarafta birkaç ölü çok sayıda yaralı olmasına rağmen Müslümanların tarafında en ufak bir zâiyat olmaz. Bu durumu gören Ekber Şah'ın adamlarından çoğu tevbe ile İmâm-ı Rabbânî'ye biat eder.⁸⁶ O dinî, ictimâî ve siyâsî baskı altında olan herkesin bu durumdan kurtulmak için gayret etmesi gerektiğini, aksi halde Allah katında sorumlu olacağını belirtmiş, ulemâ sınıfını da hükümdarların isteği doğrultusunda fetvâ vermemeleri konusunda ikâz etmiştir.⁸⁷ Zîrâ ona göre Hakk'ın sesini zamanın hükümdârına korkmadan duyurmak en büyük hizmettir. Böylece İmâm-ı Rabbânî İslâm'ı mahvetmeye yönelik fitne hareketinin önüne geçerek, Hint ülkesinin söz konusu dinin tesirinden kurtulmasına yardımcı olmuştur.⁸⁸

1602'de Ebu'l-Fazl'ın öldürülmesi üzerine Ekber'in yakın çevresi ve saray mensuplarıyla sınırlı kalan, fazla yayılma imkânı bulamayan Din-i İllâhî zayıflamaya başlamış ve 1605'te Ekber Şah'ın ölümünden sonra da tamamen orta-

85 Cebecioğlu, *age*, s. 254; Ahmed, *age*, ss. 262-263. Geniş bilgi için bk. Ensarî, *age*, ss. 151-166.

86 Cebecioğlu, *age*, ss. 73-75.

87 İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. I, Mektup 47, ss. 242-244, Mektup 53, ss. 256-257; Ensarî, *age*, ss. 37-38; Cebecioğlu, *age*, ss. 126-127; Karaman, *age*, s. 54.

88 Cebecioğlu, *age*, ss. 129; Karaman, *age*, s. 54; Algar, "İmâm-ı Rabbânî", s. 198.

dan kalkmıştır.⁸⁹ İmâm-ı Rabbânî câhil tarikat liderlerini de sürekli eleştirmiş, Müslümanlara bu gibi şeyhlerden uzak durmalarını tavsiye etmiştir.⁹⁰ İnzivâyâ çekilmek ve insanlardan uzaklaşıp mağaralarda, ıssız yerlerde kalmak yerine insanların arasına girip onlarla sohbet etmek gerektiğine işâret etmiş, bu anlayışını kendi hayatında da en açık bir şekilde sergilemiştir. Hindistan'daki dinî, fikrî ve siyâsî parçalanmaya sebep olarak, Ehl-i Sünnet yolundan sapmayı görmüş, tek çözümün de İslâm'a, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e titizlikle bağlanmak olduğunu ileri sürmüştür.⁹¹ Mektuplarında çoğunlukla İslâm'ı koruma, bozuk inançlardan ve bidatlardan uzak durma ve Ehl-i Sünnet inancında birleşme zarûreti üzerinde durmuş, Allah düşmanlarına sert davranılması uyarısında bulunmuştur.⁹² Sünnî ve gayr-i sünnî akımları tek bir mecrâyâ yöneltmiş, şeriat ve tarikat arasındaki gerginliği yumuşatmış ve sûfilerle ulemâ arasındaki çatışmayı sona erdirmiştir.⁹³

Müceddidiyye öncesi de Nakşbendiyye tarikatının bazı mensupları ile Ekber Şah arasında iyi ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Bu kişilerden biri Ubeydullah Ahrâr'ın torunlarından Hâce Abdüşşehîd'dir.⁹⁴ Abdüşşehîd'in müridlerinden Sultan Hâce (Abdül'azîm) Nakşbendî (ö.992/1584), Ekber Şah döneminde bir ara vakıflardan sorumlu bakan (sadr) olarak görev yaptı. Hâce Ahrâr'ın torunu olan Şihâbeddîn Hâvend Mahmûd'un⁹⁵ oğlu Hâce Mu'ineddîn Ahmed, Ekber Şah'ın hizmetinde bulundu. Yine Hâce Ahrâr'ın torununun oğlu Hâce Muhammed Yahya (ö.999/1590-91)⁹⁶, Ekber tarafından 986 (1578) senesinde hac kâfilesinin başkanı olarak tâyin edildi. Bâkî Billâh'ın (ö.1012/1603)⁹⁷ Delhi'deki tekkesinin masrafları Ekber Şah'ın vezirlerinden Şeyh Ferîd Buhârî tarafından karşılanıyordu. Ancak Ekber Şah'ın Çiştîyye şeyhlerine daha fazla önem vermesi ve diğer bazı icraatları o dönemde Nakşbendîler'i rahatsız etmiştir.⁹⁸ Ekber Şah'ın ardından tahta çıkan oğlu Cihangir ise İmâm-ı Rabbânî'ye tâbî olmuş ve İslâmî hükümlerde meydana gelen değiştirme ve bozulmalar ortadan

89 Konukçu, "Ekber Şah", c. X, s. 543.

90 Ensarî, *age*, ss. 87-88. Bk. İmâm-ı Rabbânî, *age*, Mektup 41, ss. 307-308.

91 Cebecioğlu, *age*, ss. 127-129, Ahmed, *age*, ss. 260-262; İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. I, Mektup 51, s. 250, c. II, Mektup 265, ss. 128-130.

92 İmâm-ı Rabbânî, *age*, c. I, Mektup 47, ss. 243-244, Mektup 59, s. 267-268, Mektup 163, ss. 507-509, Mektup 165, ss. 515-516, Mektup 186, ss. 561-564, Mektup 193, ss. 577-581, c. II, Mektup 255, ss. 69-70.

93 Ahmed, *age*, s. 264; bk. Ensarî, *age*, ss. 93-123.

94 Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s. 173.

95 Tosun, *age*, ss. 172-173.

96 Tosun, *age*, s. 174.

97 *Aynı eser*, ss. 199-209.

98 *Aynı eser*, s. 402.

kaldırılmıştır.⁹⁹ Ekber Şah'ın torunu ve Şah Cihan'ın büyük oğlu olan Dârâ Şükûh da¹⁰⁰ Mısır asıllı Kâdirî şeyhi Miyan Mir ile tanışmış, daha sonra bu şeyhin halifesi Molla Şah Bedahşî'nin müridi olmuştur.¹⁰¹ *Upanişadlar'*¹⁰² Farsça 'ya çeviren Dârâ Şükûh, başta İbn Arabî, Fahreddin Irakî ve Molla Câmî olmak üzere mutasavvıfların eserlerini incelemiş ve vahdet-i vücûd çizgisinde bir tasavvuf anlayışına sahip olmuştur. Upanişadlar'ın Kur'an'da söz edilen "Kitab-ı meknûn" (Vâkıa, 56/78) olduğunu ileri sürünce muhafazakâr âlimler tarafından mühlitlik ve küfürle suçlanarak idâm edilmiştir.¹⁰³

Sonuç

Şüpheli ve meraklı bir kişiliğe sahip olan Ekber Şah, etrafındaki bazı dalkavukların abartılı medh ü senâları ve onu mehdî ilân etmelerinden, düzenlediği toplantılarda âlimlerin bir türlü ittifâka ulaşamadıkları gibi, aralarındaki gerginliğin giderek artmasından olumsuz yönde etkilenmiş, dinler konusundaki çelişkili tavırları ve hakikati bulma noktasındaki şaşkınlık ve ümitsizliği, halk ve âlimler arasında onun hangi dine mensup olduğu hususunda farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Sarayda yapılan dinî ve felsefî tartışmalar esnasında İslâm akîdesi ile bağdaşmayan fikirler ileri sürüldüğü halde müdahale etmemesi ve diğer dinler karşısındaki müsâmahalı tutumu, hakkındaki tereddütleri iyice arttırmıştır. Tesis ettiği Din-i İlâhî'nin güneşle ilgili bazı ritüelleri barındırması, tenâsüh akîdesine yer vermesi, kutsal kitabının olmayışı ve Zerdüşt tapınma uygulamalarıyla, Ekber Şah'ın fâiz, içki, kumar ve domuz etine ruhsat vermesi ve Hıristiyanlığa âit bazı hususların kabulü ve tatbikinin İslâm ile kesinlikle bağdaşmadığı açıktır.

Her din ve mezhepten aklın kabul edeceği şeyleri alıp senteze gitmeye çalışmasının, çok dinli bir ülke olan Hindistan'da herkesi memnun ederek hâkimiyetini güçlendirme ve özellikle Hinduların gönlünü kazanarak onları İslâm'a yaklaştırma arzusuna mebnî olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanı sıra onun, ülkesinde hiçbir tarafın güç ve kudret sahibi olmasını istemediğini görüyoruz. Âlimlerin ve şeyhlerin nüfûzunu kırmaya çalışması bu anlayışının

99 Ensarî, *age*, s. 45; Karaman, *age*, s. 54.

100 N.R. Farooqî, "Dârâ Şükûh", *DİA*, c. VIII, 483-484.

101 Molla Şah'ın Hallac'tan etkilendiği, hatta bu etki sebebiyle muhaliflerinin "Hallac'ı taklide başladı" diyerek hakkında şikâyetle buldukları belirtilmektedir. Bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Hallac-ı Mansûr ve Eseri*, İstanbul 1997, s.195.

102 Upanişadlar, Mehmet Ali Işın tarafından derlenerek Türkçe'ye çevrilmiştir. bk. *Upanişadlar Tanrının Sözü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976.

103 Farooqî, "Dârâ Şükûh", *DİA*, c. VIII, 483-484; Bayur, *age*, s. 222.

bir tezâhürü olarak düşünülebilir. Ancak onun bazı sapık fikirli kimselerin tesiriyle ve özellikle ülkesindeki Hindu ve Müslümanlar arasında var olan nefret ve çatışmaları ortadan kaldırıp, iki toplumu eşit konuma getirmeyi amaçlayan siyasetinin bir neticesi olarak ilân ettiği Din-i İllâhî, yakın çevresiyle sınırlı kalmış, fazla yayılma imkânı bulamamıştır. Yeterli bir eğitim almamış olması ve Ebu'l- Fazl'ın ölümünden sonra Din-i İllâhî'nin giderek zayıflaması, onun daha çok çevresindekilerin etkisiyle eklektik bir din tesisine yöneldiğini akla getirmektedir. Müslüman halk ve ulemâ arasında büyük tepkiye yol açmasına rağmen gerçekleştirilen bazı düzenleme ve yenilikler, halklar arasında kısmen barış ve dayanışmayı sağlamakla birlikte İslâm şeriatıyla bağdaşmayan taraflarının ağırlık kazanması sebebiyle İslâm dininin Hindistan'daki konumu açısından olumsuz bir manzara oluşturmuştur.

Ekber Şah'ın çabalarının temelde siyâsî gâyelere matuf olduğu, İslâm'ı terk etmediği gibi İslâm ve Müslümanların yararı için gayret gösterdiği, Hindistan'da Müslüman ve Hindular arasındaki gerilimi sona erdirmesi ve kültürler arası alışverişi kolaylaştırması açısından bazı faydalı sonuçlar doğurduğu söylenebilir de büyük bir fikrî kargaşaya yol açtığı da ortadadır. Her türlü inanç ve düşüncenin her ü merc olduğu bir ortamda, toplumda oldukça yaygın olan tasavvufun felsefî bir karaktere bürünmesi, vahdet-i vücûd düşüncesinin yanlış şekilde yorumlanarak zihinlerin bulandırılması ve şeriattan kopmaların yaşanması karşısında İmâm-ı Rabbânî ve taraftarları bütün güçleriyle mücadele etmiş, fikirleri ve eserleriyle hem idârecileri uyarmaya hem de insanlara doğru yolu göstermeye çalışmışlardır. Her ne kadar İmâm-ı Rabbânî, mektuplarında Ekber'i doğrudan doğruya muhatap almamış, daha ziyade devrin âlimleri ve devlet adamlarıyla yazışmalarda bulunmayı tercih etmişse de, bu durum onun Şah'ı ve faaliyetlerini takdir ve tasvip ettiği anlamına asla gelmez. Hükümdar tarafından yürürlüğe konulan kanunların ve uygulanan politikanın Müslümanları son derece rencide ettiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu ifade eden mektupları da az değildir. Ekber Şah'dan sonra tahta geçen ve İmâm-ı Rabbânî'ye tâbi olan Cihangir döneminde Ekber'in uygulamalarının sona erdirilmesi, Rabbânî'nin ne ölçüde başarılı olduğunu ve Nakşbendiyye'ye mensup birçok şeyhin önceki dönemlerde gösterdiği hizmetlerin İmâm-ı Rabbânî ile nasıl zirveye çıktığını gözler önüne sermektedir.

Özet

Hindistan tarihinde önemli bir yere sahip olan Ekber Şah, reformları ve takip ettiği dinî siyaset ile ses getirmiş, "Din-i İllâhî" adını alan eklektik bir din kurmuştur. Gerçekleştiği faaliyetler hem halk hem de âlimler arasında tepki gördüğü gibi taraftar da bulmuştur. Bu faaliyetlere karşı mücadele edenler arasında önde gelen şahıs, Nakşibendiyye'nin Müceddidiye ko-

lunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî'dir. Bu çalışmada Din-i İlahî hakkında bilgi verilecek, İmâm-ı Rabbânî'nin bu din ve Ekber Şah'ın uygulamaları karşısındaki mücadelesi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din-i İlahî, Ekber Şah, İmâm-ı Rabbânî, Hindistan.

Bibliyografya

- Abdülhamit Birışık, *Hint Altkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- Abdülhamit Birışık, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an: Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Ahmed, Aziz, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, çev.: Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yay., Ankara 1996.
- Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, çev.:Ergun Kocabıyık, Kabalıcı Yay., İstanbul 2001.
- Avril Ann Powell, *Muslims and Missionaries in Pre-Mutiny India*, London 1993.
- Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *İslâm'da İhya Hareketleri*, çev.:Ali Genç, İstanbul 1986.
- Enver Konukçu, "Ekber Şah", İstanbul 1994, *DİA*, c. X, ss. 542-544.
- Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yay., İstanbul 1999.
- Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", İstanbul 2000, *DİA*, XXII, ss. 194-199.
- Hayrettin Karaman, *İmam Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İklim Yay., İstanbul 1987.
- Hikmet Bayur, "Evrengzib Alemgir ve Din-i Siyâsası Üzerinde Bir İnceleme", *Belleten*, c. IX, sayı: 33.
- Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1987, c. I-III.
- İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, çev.: Komisyon, Yasin Yay., İstanbul 2004.
- Julian Baldick, *Mistik İslâm*, çev.:Y.Said Müftüoğlu, Birey Yay., İstanbul 2002.
- M. Abdülhak Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf: İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Serhendî'nin Anlayışı ve Mücadlesi*, çev.: Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara 1991
- Makhan Lal Roy Choudhury, *The Din-i Ilahi or The Religion of Akbar*, India 1997.
- Mehmet Ali Işın, *Upanişadlar "Tanrının Soluğu"*, Dergâh Yay., İstanbul 1976.
- N.R.Farooqi, "Dârâ Şükûh", *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, ss. 483-484.
- Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yay., İstanbul 2002.
- Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar's Reign*, India 1975.
- Yaşar Nuri Öztürk, *Hallac-ı Mansûr ve Eseri*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997.